

تحلیل ساختار و توسعه فضایی - کالبدی پراکنده رویی شهر لامرد

اکبر کیانی^{۱*} و فرضعلی سالاری سردری^۲

۱. دانشیار گروه جغرافیا، جغرافیا و برنامه ریزی شهری، دانشگاه زابل، زابل، ایران

۲. کارشناس ارشد جغرافیا و برنامه ریزی شهری، جغرافیا و برنامه ریزی شهری، شهرداری لامرد، زابل، ایران

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۰۸/۲۶

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۰۷/۱۹

چکیده

امروزه با توجه به رشد جمعیت و توسعه فضایی شهرها، ساختار و فرم فضایی توسعه شهری از اهمیت فراوانی برخوردار است و شهر فشرده، الگوی مدیریت و توسعه شهری شهرهای فردا و رشد هوشمند می باشد. یکی از عوامل پایداری شهرها، ارتباط بین شکل و فرم فضایی شهر (ساختار فضایی - کالبدی) می باشد. این مقاله به بررسی وضعیت و شاخص های عمده در فرم شهر پایدار و عوامل موثر و متأثر آن می پردازد و محاسن و معایب فرم پراکنده شهر لامرد (ساختار، فرم و توسعه فضایی شهر) مورد بررسی قرار خواهد داد. روش تحقیق توصیفی - تحلیلی و تطبیقی بوده و روش گردآوری داده ها به صورت کتابخانه ای می باشد و جمع آوری اطلاعات شاخص های پراکنده رویی از طریق اطلاعات شناختی - عملکردی و مطالعه طرح جامع و تفصیلی شهر استخراج شده است. برای نیل به اهداف تحقیق، با بررسی مطالعات گذشته و با بهره گیری از پارامترهای لازم و تأثیرگذار با تحلیل تراکم شهری شهر لامرد و چگونگی و علل توسعه شهری پراکنده و گسترده شهر را تبیین نمایم. در پایان به ارزیابی عینی و کیفی، تحلیل و مقایسه نظریه های مرتبط با فرم های پایدار شهری و تفاوت ها و اشتراک های آن ها و در نهایت جنبه های عملکردی و نتایج و پیامدهای عملی و واقعی نظریه ها با وضعیت شهر می پردازد و در انتها راهکارهایی ارائه خواهد گردید. بر اساس بررسی ها و تحلیل های صورت گرفته در سال های ۱۳۴۵-۸۵، مساحت شهر لامرد، حدود ۶ برابر و جمعیت آن ۵ برابر افزایش یافته است. طی این سال ها، تراکم ناخالص جمعیتی شهر، از ۱۳۱/۳ نفر به ۳۰/۱ نفر در هکتار کاهش یافته است. عدم کاهش شدید تراکم ناخالص جمعیتی در سال های متفاوت، بیان گر گستردگی بیش از حد شهر و خالی ماندن فضاهای زیاد و غیرفعال سطوح شهری در محدوده شهر لامرد و در نهایت توسعه افقی و گسترده - پراکنده محلات شهر لامرد می باشد که این امر باعث ناپایداری شهری در توزیع بهینه خدمات و دسترسی به امکانات برای ساکنان شهر و افزایش هزینه های زیرساختی و اتلاف انرژی شده است. تراکم خالص مسکونی در سال ۸۵ برابر با ۸۵/۸۵ نفر در هکتار و در سال ۹۵ برابر با ۷۳ نفر در هکتار و تراکم جمعیتی برابر با ۲۹ نفر در هکتار می باشد.

کلید واژه ها: پراکنده رویی شهری، الگوی توسعه فضایی، توسعه پایدار، الگوی رشد شهر، لامرد.

مقدمه

«شهرنشینی و حرکت به تفکر شهری شدن جهان با رشد انفجاری جمعیت، ابعاد و تنوع الگوی توسعه شهری هم‌سو شده (نظریان، ۱۳۹۸: ۱۷). و مقوله‌ی مدیریت الگوی توسعه‌ی شهری در حال حاضر به یکی از مهم‌ترین مباحث و دغدغه دولت‌ها تبدیل شده است» (عبدی و مهدی زادگان، ۱۳۸۹: ۱).

زمین به‌عنوان یک منبع کمیاب و نقطه کانونی راهبرد توسعه‌ی پایدار سکونت‌گاه‌های شهری به شمار می‌آید. شهرها به گونه‌های مختلفی از جمله در شکل توسعه درونی یا درون‌زا؛ توسعه‌ی شهری متصل یا پیوسته، و توسعه شهری منفصل رشد می‌کنند. پراکنده‌رویی شهری شکل غالب رشد و توسعه‌ی شهری در ایران به شمار می‌رود. گسترش کم‌تراکم و پراکنده‌ی شهر که به لحاظ خدماتی متکی به مرکز شهر بوده و استفاده از اتومبیل شخصی رایج‌ترین نوع دسترسی آن است. «توسعه‌ی شهری پراکنده» یا به اصطلاح پراکنده‌رویی شهری، نوعی توسعه‌ی شهری منفصل و ناپیوسته است که در بسیاری از موارد به گونه‌ای خودرو و برنامه‌ریزی نشده شکل گرفته و پیامدهایی منفی برای شهرها به دنبال داشته است. گسترش شهر در امتداد مبادی ورودی، به همراه مکان‌یابی صنایع در پیرامون شهر، پدیده‌هایی هستند که بر پراکنده‌رویی شهرهای پراکنده تاثیر گذاشته است.

پراکندگی، از موضوع‌های مهم در شهرسازی می‌باشد که به خاطر عدم برنامه‌ریزی صحیح رخ داده است. این پدیده آثار نامطلوبی بر شهرها گذاشته و مشکل‌های فراوانی به دنبال داشته است. رشد و گسترش پراکنده، یکی از اشکال رشد شهرها است که براساس عواملی چون دگرگونی بنیان اقتصادی شهر، فراهم شدن امکان بورس‌بازی زمین و تصمیم‌گیری‌های ناگهانی برای توسعه شهری و قوانین و برنامه‌های ناکارآمد شهری شکل می‌گیرد و پیامدهای مانند تخریب منابع طبیعی و فرم کالبدی نامنسجم و گسسته شهری از ویژگی‌ها و شاخص‌های آن می‌باشد.

«جهت‌گیری توسعه‌ی افقی و عمودی شهر در آینده بیش از هر عاملی به شرایط طبیعی مکان شهر بستگی دارد» (کیانی و همکاران، ۱۳۹۴: ۳۸۶). شکل‌گیری، تداوم، حیات و تغییرات ظاهری بافت شهری و رشد و توسعه‌ی آن متأثر از مجموعه‌ای از عوامل و نیروهای طبیعی، سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و تکنولوژی است. ساختار نظام استقرار سکونت‌گاه‌ها ضمن تأثیرپذیری از بنیان‌های انسانی، در ارتباط با بنیان‌های طبیعی شکل گرفته است.

امروزه وجود مشکلات گسترده در راه توسعه‌ی شهرها، نیاز مبرم به توسعه‌ی پایدار شهری را روز به روز نمایان می‌کند. استراتژی رشد هوشمند تلاشی برای هدایت شهرها به سمت رویکرد پایدار و زیست محیطی است. اصول و راهبردهای رشد هوشمندانه راه‌حل‌های موثری برای بهبود حمل و نقل و استفاده از اراضی شهری ایجاد می‌کند. (Molavi, Roshan, 2018: 311). در این راستا، توجه به توسعه‌ی کالبدی شهر و نگرش علمی به ساختار فضایی-کالبدی شهر یک ضرورت اساسی در برنامه‌های توسعه پایدار شهری است. «در ایران گسترش سریع فیزیکی شهرها در قالب رشد بدون برنامه و ناموزون در راستای علل مختلف از جمله مهاجرت‌های بی‌رویه یکی از مشکلات اساسی شهرها محسوب شده که پدیده‌ای تحت عنوان پراکنده‌رویی از نتایج رشد این گونه می‌باشد» (مشکینی و همکاران، ۱۳۹۵: ۵۵).

«تحوّلات شهرسازی برون‌زا طی دهه‌های اخیر باعث شد تا گسترش سریع شهری در ایران به پدیده‌ای تبدیل شود که تبعات آن در ابعاد مختلف به‌عنوان یکی از مسائل حادّ جامعه تلقی گردد» (پریزادی، ۱۳۹۶: ۱۰۲). رشد پراکنده و لجام‌گسیخته به‌دلیل ایجاد بار اقتصادی به شهر، مدیریت شهری و شهروندان و همچنین مشکلات مدیریت شهری در هدایت و تنظیم برنامه‌ی توسعه‌ی شهر (کنترل، رشد و توسعه‌ی شهری) بسیار با اهمیت می‌باشد که نیازمند رویکرد علمی و جامع به ساختار فضایی توسعه‌ی پراکنده شهر است. عدم شناسایی متغیرها و شاخص‌های پدیده‌ی پراکنده‌رویی و تحلیل و مدیریت آن سبب شده تا این پدیده به‌عنوان پدیده‌ای ناموزون در فرم، شکل و ساختار شهر در توسعه‌ی فضایی شهر لامرد تبدیل گردد. لامرد یکی از شهرهای فارس در چند دهه‌ی اخیر با چالش‌های توسعه‌ای از قبیل رشد سریع شهرنشینی (مهاجرپذیری) و توسعه فیزیکی شهر (افزایش مساحت و محدوده‌ی شهر) روبرو بوده است. با ایجاد شهر لامرد با محوریت هسته‌های روستایی به صورت محلات سی و شش گانه، این شهر جوان و مهاجرپذیر با توجه به

مشارکت و هم‌بستگی اجتماعی، تصمیم‌گیری‌های سیاسی-اداری، ظرفیت‌های محیطی و منطقه‌ای و توسعه فعالیت‌های صنعتی با رشد سریع کالبدی همراه بوده است. این رشد موجب فرم فضایی ناپایدار و گسسته شده است. بررسی و تحلیل شکل شهر لامرد برای دست‌یابی به توسعه‌ی پایدار شهری در دو وضعیت درجه فشردگی و گسترده‌گی - پراکندگی می‌باشد. بر این اساس اهداف عملیاتی پژوهش بر پایه‌ی رابطه‌ی پدیده‌ی توسعه‌ی پراکنده فضای-کالبدی با ابعاد گوناگون اجتماعی، اقتصادی و کیفیت کالبدی-زیستی استوار می‌باشد. مقاله‌ی حاضر با هدف تحلیل ساختار و توسعه فضای-کالبدی پراکنده‌رویی شهر لامرد بوده که به ارائه‌ی راهکارهایی در راستای تحقق توسعه پایدار زیستی می‌پردازد و به همین منظور به دنبال پاسخ‌گویی به این سوالات است: فرم و ساختار فیزیکی-کالبدی توسعه شهر لامرد چگونه هست؟ شهر لامرد از چه الگوی گسترشی برخوردار می‌باشد؟ عوامل مؤثر بر پراکنده‌رویی شهر لامرد کدامند؟

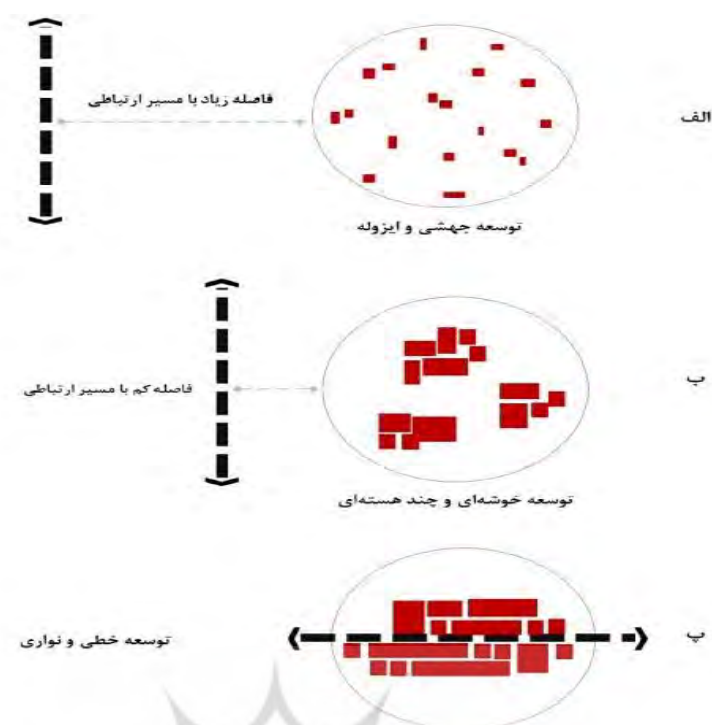
مبانی نظری و پیشینه‌ی پژوهش

«توسعه‌ی کالبدی شهر، فرایندی پویا و مداوم است که طی آن محدوده‌های فیزیکی و فضاهای کالبدی شهر در جهت افقی و عمودی از حیث کمی و کیفی افزایش می‌یابند. در مطالعه‌ی فیزیکی شهرها باید عوامل و موانع طبیعی و انسانی را مطالعه و ارتباط و تأثیر متقابل این پدیده‌ها بر یکدیگر و بر توسعه‌ی شهر بررسی شود؛ زیرا عدم شناخت و آگاهی لازم از این محدودیت‌ها و عدم رعایت حریم مناسب آن‌ها، باعث هدایت و گسترش شهر در جهت این موانع می‌شود که در نهایت شهر و فضاهای شهری را با مشکلات جدی مواجه خواهد کرد» (محمدی و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۵۱).

«رشد و گسترش کالبدی شهر فرآیندی است که بر تمام نظامات و ساختارهای شهر به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم تأثیر می‌گذارد» (سلیمانی و همکاران، ۱۳۹۶). پراکنده‌رویی شهری تحت‌تأثیر مجموعه‌ای پیچیده از عوامل مختلف قرار دارد. از جمله‌ی این عوامل دولت و تصمیمات سیاسی است. شهر با تغییر جایگاه در سطوح تقسیمات کشوری، از روند رشد آرام خود خارج شده و از طریق برخی عوامل برون‌زا به سمت گسترش افقی هدایت می‌شود.

شکل ۱. مقایسه الگوی توسعه فشرد و توسعه پراکنده شهر (مزایا و معایب)

شکل ۲. انواع الگوهای شماتیک رشد پراکنده شهری (سالاریان و دادش پور، ۱۳۹۷: ۸۸)

پراکنده‌رویی موضوعی است که در نیم قرن اخیر و اولین بار توسط برنامه‌ریزان شهری آمریکایی مورد استفاده قرار گرفته است و امروزه به‌عنوان یکی از موضوعات اساسی در اکثر کشورها مورد توجه است. طی تحقیقات زیادی که درباره‌ی پراکنده‌رویی صورت گرفته است، درباره‌ی آثار مثبت و منفی و علل شکل‌گیری آن نظرهای متفاوتی ارائه شده است و می‌توان گفت که با توجه به ویژگی‌های اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و غیره دلایل شکل‌گیری و آثار آن از شهری به شهری دیگر و از کشوری به کشور دیگر متفاوت است.

ساختار فضایی شهری اصطلاحی است که برای نشان دادن و بحث در مورد توزیع و پراکنندگی مورد استفاده قرار می‌گیرد و ساختارهای فضایی شهری فعلی و آینده با توجه به اشتغال، دسترسی و جمعیت از بُعد ریخت‌شناسی و فرم شهری مورد بررسی قرار می‌دهد (Krehl, 2015, 290). «پراکنده‌رویی به معنای پخشایش کنترل نشده توسعه بر روی زمین‌های توسعه‌نیافته است و معمولاً به تراکم‌های پایین زمین، تبدیل زود هنگام اراضی کشاورزی، روستایی یا جنگلی به کاربری‌های شهری و گسترش بی‌رویه‌ی توسعه بیرون از شهر گفته می‌شود» (سیف‌الدینی و قنائی، ۱۳۸۸: ۴۳۲). پراکنده‌رویی افقی ۱ شامل گسترش پراکنده و خوداتکای یک منطقه‌ی شهری به بیرون از مراکز متراکم می‌شود. یکی از اشکال توسعه و جنبه‌ای از رشد و توسعه‌ی شهری پدیده‌ی پراکنده‌رویی می‌باشد. عدم تعادل بین رشد مساحت و جمعیت در هر دوره از رشد و توسعه‌ی شهر باعث توسعه‌ی فیزیکی کالبدی شهر، از نوع الگوی پراکنش افقی می‌گردد (سلیمانی و همکاران، ۱۳۹۳: ۵۴). رشد پراکنده علاوه بر تاثیرات منفی زیست‌محیطی و اقتصادی دارای هزینه‌های اجتماعی زیاد هستند، این هزینه‌ها با جابه‌جایی و فاصله گرفتن محله‌های شهری از مرکز شهر و شکل‌گیری حومه‌های شهری روز به روز بیشتر می‌شود. چنین الگویی موجب شکل‌گیری نوعی از گسترش می‌شود که به دلیل عدم اختلاط کاربری‌ها، فقدان مرکزیت و ضعف و ناکارآمدی در دسترسی، از یک سو به اتلاف منابع و انرژی دامن می‌زند؛ و از سوی دیگر آلاینده‌های مختلف محیطی تولید می‌کند.

۱. sprawl

تحلیل ساختار و توسعه‌ی فضای-کالبدی... /کیانی، سالاری سردری

«نحوه‌ی استفاده از زمین به‌عنوان سرمایه‌ی اصلی شهر و تعیین فرم فضایی توسعه‌ی شهر ضروری بوده و برنامه‌ریزی فضایی فرم کالبدی- فیزیکی شهرها یکی از اهداف مهم و کلیدی توسعه پایدار می‌باشد. چگونگی ساختار، رشد و توسعه‌ی شهر یکی از مولفه‌های اثرگذار در میزان تحقق اهداف توسعه‌ی پایدار شهری می‌باشد» (احدنژاد روشتی و همکاران، ۱۳۹۷: ۱۰). « فضای کالبدی شهرها همواره تحت تأثیر مکانیزم‌ها و عواملی قرار دارند که در طی زمان با پیشرفت‌ها و تحولات اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، سیاسی، زیست‌محیطی متحول می‌گردند» (محمدی و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۵۱). « تکامل برنامه‌ریزی شهری بر اساس ساختار و فرم فضایی توسعه کالبدی شهرها، منجر به ایجاد تنوع گسترده‌ای از فرم‌های توسعه شهری گردیده است. پراکنده‌رویی شهری یکی از فرم‌های رایج است که نه تنها در کشورهای توسعه یافته، بلکه در کشورهای در حال توسعه نیز شاهد این فرم می‌باشیم» (ربانی ابوالفضلی و همکاران، ۱۳۹۷: ۹۴).

وسان در سال ۲۰۲۰ پژوهشی در مورد تجزیه و تحلیل توسعه‌ی فضایی چند مرکز شهری در شهرهای چین با تأکید بر مراکز اشتغال و توسعه‌ی فضایی انجام دادند (Lv and Sun, 2020: 1022617). منگ و همکاران در سال ۲۰۲۰ به مقایسه‌ی پویایی مکانی و فضایی گسترش شهری در گوانگژو و شنزن از ۱۹۷۵ تا ۲۰۱۵ با مطالعه موردی شهرهای پیش‌گام در شهرنشینی سریع چین پرداختند (Meng et al., 2020: 104). شواوبکه و همکاران در سال ۲۰۱۹، به بررسی نقش تغییر کاربری اراضی در توسعه‌ی مدل‌های فضایی شهری در اردن بر اساس طرح‌های جامع سال‌های ۱۹۷۰ تا ۲۰۱۷ پرداختند، تفاوت‌های توسعه‌ی مدل‌های فضایی شهری که ناشی از تغییرات کاربری اراضی است را ارائه نمودند (shawabkeh et al., 2019: 861). امروزه اکثر محققین معتقدند ارتباط معنی‌داری میان فرم شهر (شکل شهر) با توسعه‌ی پایدار شهری وجود دارد. در ارتباط با پراکنده‌رویی شهری مطالعات متعددی صورت گرفته، در جدول شماره ۱ به نمونه‌های از آن اشاره می‌شود.

جدول ۱. مطالعات مرتبط با پراکنده‌رویی و توسعه فضایی فرم شهری

نام محقق	موضوع و نتایج
Nechyba, Walsh, 2004	فرم‌های جدید حمل‌ونقل عامل رشد حومه‌ها
Frenkel, Ashkenazi, 2008	توسعه پراکنده و فضایی در کلبه مناطق شهری و در زمین‌های باز
Bhatta, 2009	توسعه تک بُعدی کم تراکم
Salvati, 2016	توسعه یکپارچه یا چند مرکز پراکنده بر مبنای کاربری اراضی
Pallagst, 2017	فرم‌های فضایی پراکنده‌رویی: (A) الگوی خطی و نواری در امتداد جاده‌های اصلی، (B) الگوی توسعه قورباغه-ای (یا لکه‌ای/ الگوی ناپیوسته پرشی- جهشی C) توسعه کم تراکم
Mossay, PICARD, 2019	مدل‌های تفکیک فضایی بر مبنای قیمت زمین و تعاملات اجتماعی و ساختار شهری بر مبنای منطقه‌بندی
Fasihi, Parizadi, 2020	دسترسی به خدمات شهری عامل مهم دست‌یابی شهرها به برابری فضایی و توسعه هماهنگ
احدنژاد روشتی و همکاران، ۱۳۹۷	تیبین فضایی پدیده پراکنده‌رویی در شهر قائم شهر: رشد فضایی پراکنده شهر قائم اثرات مخرب بر محیط زیست و زمین‌های مرغوب اراضی کشاورزی گذاشته است.
ربانی ابوالفضلی و همکاران، ۱۳۹۷ صفحات ذکر نشده	گسترش کالبدی پراکنده شهری و رشد شهرک‌های غیررسمی در شهر مشهد موجب افزایش جرایم شده است.
مهمیم مهمی و همکاران، ۱۳۹۸	تحلیل پراکنده‌رویی شهر کرمان با استفاده از داده‌های سنجش از دور: عوامل گوناگونی مانند مدیریت و برنامه‌ریزی نامناسب، عدم تناسب در توسعه منطقه‌ای، بلایای طبیعی، قوانین مسکن و زمین، توسعه حمل‌ونقل و موانع توسعه (کوه) در شهر باعث خزش شهری در شهر کرمان شده است.
کمانرودی کجوری و همکاران، ۱۳۹۸	پراکنده‌رویی شهر بایل در این دوره ۹۵-۱۳۳۵ موجب تغییر نسبت شاغلین بخش‌های اقتصادی این شهر و روستاهای پیرامون آن شده است.

روش پژوهش

شهر پدیده‌ای چند بُعدی و پویاست، پیش‌بینی و برنامه‌ریزی دقیق و کامل برای تمام عناصر آن به‌طور مطلق وجود ندارد. روش پژوهش حاضر توصیفی-تحلیلی و تطبیقی بوده و روش گردآوری داده‌ها به صورت کتابخانه‌ای می‌باشد و جمع‌آوری اطلاعات شاخص‌های پراکنده‌رویی از طریق اطلاعات شناختی - عملکردی و مطالعه طرح جامع و تفصیلی شهر استخراج شده است. روش سنجش پدیده‌ی پراکنده‌رویی بر مبنای شاخص‌های مرتبط با تراکم (درصد تراکم جمعیت و درصد تراکم مسکن)، مدل فضایی توسعه‌ی شهر و وضعیت پراکنده‌رویی با توجه به کاربری‌ها، دسترسی، رابطه‌ی مکانی میان سنجی پیوستگی فضایی-عملکردی (کالبدی) و توزیع جمعیت در محلات شهر و تحلیل مکانی محلات شهر بر مبنای موقعیت در ساختار فضایی شهر قابل بررسی می‌باشد. تحلیل روند توسعه‌ی شهر در دوره‌های مختلف زمانی، رابطه‌ی بین میزان سرانه و تراکم جمعیت ارزیابی شده و شکل و چگونگی توسعه‌ی شهر با روش تحلیل مکانی (محلات-محورهای ارتباطی و کاربری‌ها) - زمانی و ابعادی صورت گرفته است. تحلیل ساختار فضایی-کالبدی شهر مبتنی بر شکل و نوع گسترش شهر (فرم شهر) و متغییرهای تراکم، شبکه ارتباطی، دسترسی، مرکزیت، استقرار مکانی محلات، اختلاط کاربری و انسجام اجتماعی مورد بررسی قرار گرفته‌اند.

قلمرو جغرافیایی پژوهش

شهرستان لامرد با مساحت ۳۹۳۲ کیلومتر مربع در فاصله‌ی ۴۰۰ کیلومتری از مرکز استان در جنوبی‌ترین نقطه‌ی استان فارس و هم‌جوار با دو استان هرمزگان و بوشهر واقع شده است (سالاری سردری و همکاران، ۱۳۹۳). سازمان فضایی منطقه مبنای برای توسعه شهر بر اساس موقعیت نسبی شهر و قرارگیری در فرآیند توسعه می‌باشد. ساختار شهر به تبعیت از توپوگرافی و شرایط اقلیمی-زیستی منطقه بوده که کشیدگی خطی شکل شهر موازی و هم‌مسیر با رشته کوه جنوبی شهر می‌باشد (سالاری سردری و همکاران، ۱۳۸۹). شکل‌گیری شهر در حاشیه دشت در راستای رشته کوه‌های غربی-شرقی و مسیل‌های جنوبی-شمالی بوده که رود دره‌ها و ورود آن از دامنه‌های جنوبی به شهر عامل طبیعی (هفت‌رود دره از شهر عبور می‌کند) جدایی‌گزینی ساختار فضایی-کالبدی شهر می‌باشد (سالاری سردری و همکاران، ۱۳۹۶).

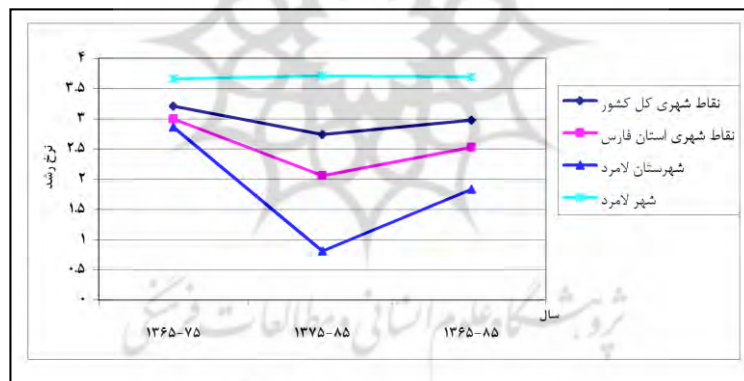
جمعیت شهر لامرد در فاصله سال‌های ۱۳۴۵ تا ۱۳۵۵ رشدی آرام را طی کرده است. در این فاصله‌ی زمانی جمعیت محدوده مورد بررسی با نرخ رشد ۱/۱۸ درصد، از ۵۹۶۱ نفر به ۶۷۰۱ نفر افزایش یافته است. در ده ساله ۱۳۵۵ تا ۱۳۶۵، این روند شتاب بیشتری گرفته و جمعیت با نرخ رشد ۴/۸۳ درصد به ۱۰۷۴۱ نفر در سال ۱۳۶۵ افزایش یافته است. در سال ۱۳۷۵ در نتیجه‌ی کاهش نرخ رشد جمعیت شهر لامرد به ۳/۶۶ درصد در فاصله ده ساله ۷۵-۱۳۶۵ جمعیت آن به ۱۵۳۹۰ رسیده است. نرخ رشد جمعیت شهر در فاصله سال‌های ۸۵-۱۳۷۵ با افزایش اندک به ۳/۷۱ درصد رسیده و جمعیت شهر در سال ۱۳۸۵، ۲۲۱۵۶ نفر بوده است. طی دوره ۵ ساله ۱۳۸۵ تا ۱۳۹۰ جمعیت شهر با نرخ رشد ۲/۵۵ به ۲۵۱۳۱ نفر رسیده است. جمعیت شهرستان لامرد در سال ۱۳۹۵ برابر با ۹۱۷۸۲ نفر و جمعیت شهر لامرد برابر با ۲۹۳۸۰ نفر می‌باشد (مرکز آمار ایران؛ سالاری سردری و همکاران، ۱۳۸۹). همچنین طی این دوره ۵ ساله ۱۳۹۰ تا ۱۳۹۵ نرخ رشد ۳/۱۷ (بسیار بالاتر از سطوح متناظر استان و کشور) بوده است.

تحلیل ساختار و توسعه‌ی فضایی-کالبدی... / کیانی، سالاری سردری

شکل ۳. کاربری زمین‌های شهر لامرد؛ مسکونی (رنگ زرد)، بایر (رنگ خاکستری)، مزارع و اراضی کشاورزی (رنگ سبز هاشوری) نشان دهنده فرم پراکنده‌رویی شهر (طرح جامع شهر لامرد و تغییرات نگارندگان، ۱۳۹۹).

بررسی تغییرات جمعیتی شهر لامرد و مقایسه آن با سطوح فرادست نشان می‌دهد که نرخ رشد در این شهر، همواره نسبت به نقاط شهری کشور و استان و نیز شهرستان لامرد بیش‌تر بوده است. تغییرات جمعیتی شهر لامرد در فاصله سال‌های ۱۳۶۵ تا ۱۳۹۵ بر تغییر شاخص بُعد خانوار تأثیر مستقیم داشته است. بُعد خانوار شهر در سال ۱۳۶۵ برابر با ۴/۹۶ نفر و در سال ۱۳۹۵ برابر با ۳/۴ نفر بوده است (مرکز آمار ایران).

شکل ۴. مقایسه رشد جمعیت شهر لامرد با نقاط شهری استان فارس و نقاط شهری کشور از سال ۱۳۶۵ تا ۱۳۸۵ (مرکز آمار ایران).

جدول ۲. تحلیل جمعیتی، تعداد، بُعد خانوار و مساحت شهر لامرد از سال ۱۳۴۵ تا ۱۳۹۵

سال	۱۳۴۵	۱۳۵۵	۱۳۶۵	۱۳۷۵	۱۳۸۵	۱۳۹۰	۱۳۹۵	۴۵-۹۵
جمعیت (نفر)	۵۹۶۱	۶۷۰۱	۱۰۷۴۱	۱۵۳۹۰	۲۲۱۵۶	۲۵۱۲۱	۲۹۳۸۰	-
متوسط رشد سالانه (درصد)	-	۱/۱۸	۴/۸۳	۳/۶۶	۳/۷۱	۲/۵۵	۳/۱۷	۳/۲۴
تعداد خانوار	-	-	۲۱۶۴	۲۹۹۱	۴۹۲۱	۶۵۷۲	۸۵۲۹	-
بُعد خانوار (نفر)	-	-	۴.۹۶	۵.۱۴	۴.۵	۳.۸	۳.۴	-
مساحت شهر (هکتار)	--	-	۳۲۰	۴۸۰	۹۷۸	۱۵۶۰	۱۹۲۴	-

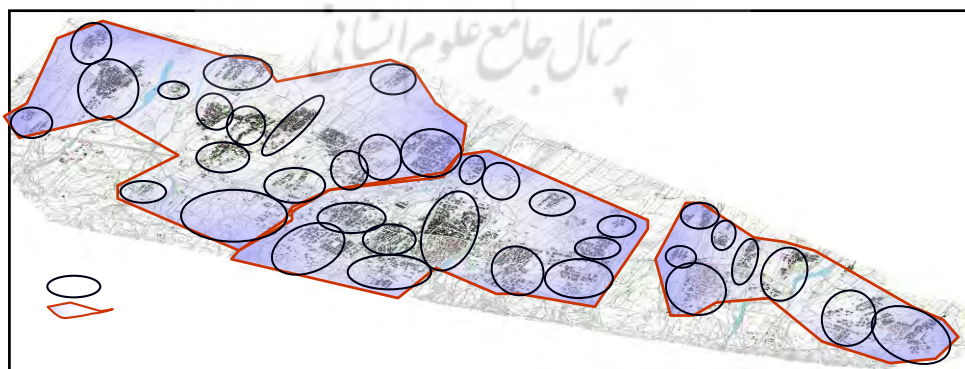
منبع: نگارندگان و مرکز آمار ایران

یافته‌ها و بحث

محدوده‌ای که در زمان حال به‌عنوان شهر لامرد شناخته می‌شود دربرگیرنده‌ی ۳۶ نقطه روستایی است که با تصمیم‌گیری‌های سیاسی-اداری در سال ۶۲ به‌عنوان نقطه‌ی شهری تلقی شده و به تدریج و با گذشت زمان در اثر رشد جمعیت و گسترش کالبدی این روستاها به یکدیگر پیوسته و شکل تقریباً منسجمی پیدا کرده‌اند. تعدادی از این مراکز جمعیتی به ویژه هسته‌های مرکزی پیرامون محله لامرد و ترامه، بسیار به هم نزدیک شده و نمایی واحد از یک مرکز جمعیتی را به وجود آورده‌اند. برخی از این روستاها (محلات خافی- ترپه‌ای) نیز به دلیل انزوای مکانی و عدم رشد جمعیتی، توسعه کالبدی قابل ملاحظه‌ای نداشته‌اند (سالاری سردری و همکاران، ۱۳۸۹). عناصر و فضای تشکیل دهنده ساختار شهر لامرد را می‌توان به دو دسته کلی تقسیم کرد: یکی فضاها و عناصر طبیعی (نخلستان و مسیل‌ها) و دیگری فضاها و عناصر مصنوعی محلات (مساجد و حسینیه‌ها و آب انبارها). در سیر تحول و شکل‌گیری این شهر، عوامل طبیعی در روند توسعه این نقاط مسکونی مهم‌ترین نقش را ایفا نموده است (مهندسین مشاوره آمود، ۱۳۸۵).

موقعیت دشتی و نیمه‌خطی شهر لامرد امکان توسعه‌ی شهر را به سمت همه جا امکان‌پذیر کرده اما به‌صورت کلی این شهر در سمت شمال با محدودیت فرودگاه و فعالیت‌های صنعتی (با فاصله نسبی ۳/۵ کیلومتر)، در طرف شرق بافت قدیم و روستاهای پیرامونی، در سمت غرب، شمال‌غربی و شمال‌شرقی مجاورت زمین‌های کشاورزی و در سمت جنوب با دامنه کوه روبرو می‌باشد. واقع شدن زمین‌های بایر در بین محلات (لکه‌های سرد توسعه)، بافتی متخلخل و با فاصله را به وجود آورده که موجب گسستگی بافت کالبدی و ساختار فضایی شهر شده است و همچنین هفت رود دره شهر موجب جدایی فضایی-کالبدی شهر شده است (سالاری سردری و همکاران، ۱۳۹۶).

الگوی کاربری زمین در شهر به صورت مسکونی پراکنده و ما بین محلات به صورت بایر می‌باشد. همچنین الگوی پراکنش کاربری‌ها ترکیبی از مسکونی، تجاری و خدماتی است. الگوی توده‌گذاری ارتفاعی در شهرک‌های نوساز هجرت، ایثار، مسکن مهر، شهرک ولیعصر و بخش مرکزی شهر با دو طبقه تا چهار طبقه می‌باشد و تراکم کلی ساختمانی در شهر لامرد بدین گونه است که بیش‌ترین تراکم مسکونی در مسکن مهر، تراکم اداری در محدوده قطب اداری شهر و تراکم تجاری در بخش مرکزی شهری (خیابان‌های ۱۵ خرداد، ۲۲ بهمن، بسیج و بلوار شاهد و مطهری) می‌باشد. موقعیت ویژه شهر لامرد جهت توسعه اقتصادی و صنعتی مبتنی بر تقویت مراکز تجاری و استقرار فعالیت‌های صنعتی پشتیبان صنایع نفت و گاز پارس جنوبی و صنایع انرژی بر می‌باشد. وجود پتانسیل‌ها و فرصت‌های توسعه در شهر و منطقه لامرد و تشکیل زنجیره‌های پسین و پیشین فعالیت‌های صنعتی خود موجب جذب جمعیت (ضریب جمعیت‌پذیری و سرمایه‌گذاری بالا) شده است.

شکل ۵. ناحیه بندی شهر لامرد / ناحیه یک بالاترین تراکم / استخوان بندی شهر خطی لامرد به طول ۱۲ کیلومتر (طول شهر ۱۲*۳/۵ کیلومتر) (نگارندگان، ۱۳۹۹)

جدول ۳. تقسیمات کالبدی و ویژگی‌های ساختاری نواحی شهر لامرد

تقسیمات کالبدی شهر		ویژگی ساختاری	
نواحی شهری	یک	دو	سه
نواحی سه گانه	یک	دو	سه
تعداد محلات	۱۳	۱۶	۸
تراکمه/تلخندق/خطیبی / دهو هیگلی، کوشک؛ شهرک‌های ولیعصر، جهاد و هجرت و...	چاه علی/احسین آباد /خندق/محمدشریفی/چاه حاج ابول/چاهنو/کهوردان/خافی/زیارت/سورغال/قلعه رئیس محمد و ..	چاه رئیسی/چاه قائدی/قطب الدین/اکرم آباد/ بیت العباس/کنارک/محمد کمالی	
موقعیت	مرکزی	غرب شهر	شرق شهر
کاربری	مسکونی/اداری/تجاری	مسکونی	مسکونی
جمعیت	۱۱۳۵۰	۱۰۳۷۰	۶۴۰۰
درصد	۳۹/۸۳	۳۷/۸۶	۲۲/۳۱
مساحت (متر مربع)	۴۴۷۴۲۱۷	۳۶۷۵۱۹۹	۱۶۲۹۹۸۲
درصد	۴۵/۷	۳۷/۶	۱۶/۷
تراکم ناخالص جمعیتی	کم‌ترین تراکم	-	بیشترین تراکم
تراکم ناخالص مسکونی	-	کم‌ترین تراکم	بالاترین تراکم

منبع: (نگارندگان و خلاصه وضعیت طرح جامع شهر لامرد، ۱۳۹۹).

تحلیل ساختار فضایی- مکانی و عناصر کالبدی - فعالیتی شهر لامرد

تحولات کالبدی در شهر لامرد در چهار دوره تاریخی می‌توان بررسی نمود: پیدایش و گسترش آبادی‌ها تا سال ۱۳۴۶، تحولات کالبدی و گسترش آبادی‌ها بین سال‌های ۱۳۴۶ تا ۱۳۶۲، تحولات کالبدی و گسترش محلات شهر لامرد از سال ۱۳۶۲ تا ۱۳۷۷ و شکل‌گیری شهرک‌های جدید ۱۳۷۷ تا ۱۳۹۹.

بافت پراکنده شهر با نحوه شکل‌گیری، مراحل رشد و توسعه شهر مبنی بر هسته‌های روستایی متمرکز می‌باشد. هسته‌های روستایی محلات شهر با ساختار یک‌دست و کاربری مسکونی و انسجام اجتماعی و کالبدی (ارتفاع و معماری، شکل و مساحت) بیان‌گر هویت شهر و دارای ارزش‌های اجتماعی می‌باشد. بافت شهر لامرد به عنوان کمیته کالبدی به صورت پویا و در حال تغییر می‌باشد (رونق ساخت‌وساز) که وضع کالبدی و چگونگی رشد و گسترش آن با تکیه بر فعالیت‌های تجاری، خدماتی و صنعت می‌باشد (مستوفی و همکاران، ۱۳۹۴، ۴۱). محلات روستایی شهر فاقد هویت مطلوب، حیات شهری، انسجام ساختاری و سیمای شهری مناسب می‌باشد.

تحلیل ساختارهای فضایی و کالبدی شهر بدین‌گونه می‌باشد که در سال ۱۳۸۵ محدوده‌ی قانونی شهر ۱۰۶۹ هکتار، مساحت داشته که از این تعداد تنها ۷۵۱ هکتار به سطوح خالص شهری و ۱۱/۷۳ هکتار بقیه نیز به اراضی بایر، مسیل‌ها، باغات و نخلستان و زمین‌های زراعی اختصاص یافته است. تراکم خالص مسکونی ۱۰۵/۹۲ نفر در هکتار بوده که نسبت به تراکم ۵۴۸۳ نفری در سال ۷۵ افزایش چشم‌گیری داشته است. تراکم ناخالص جمعیتی در کل شهر ۲۲/۶۶ نفر در هکتار است که دلیل اصلی پایین بودن این شاخص وجود بسیار زیاد اراضی بایر و فضاهای باز در سطح شهر است. در سال ۸۵ کاربری مسکونی ۲۵۸/۸۸ (۴۷/۹ درصد مساحت شهر) تراکم خالص مسکونی برابر با ۸۵/۵۸ نفر در هکتار و تراکم ناخالص ۲۲/۶۵ نفر در هکتار که نسبت به تراکم خالص ۵۴/۸۳ نفری در سال ۱۳۷۵ افزایش چشم‌گیری داشته است. تراکم ناخالص جمعیت در سال ۹۰ برابر با ۲۵/۷ نفر در هکتار بوده است.

جدول ۴. وضعیت تحلیلی تراکم شهر لامرد

ردیف	شاخص تحلیلی طرح جامع	هکتار	نفر در هکتار
۱	مساحت محدوده قانونی براساس سرانه‌های پیشنهادی طرح جامع و بازنگری آن	۲۰۰۶	-
۲	تراکم جمعیتی شهر	-	۲۹
۳	مساحت مسکونی پیشنهادی برای سال ۱۳۹۵ با سرانه‌ی واقعی طرح جامع	۶۹۸/۷	-
۴	تراکم خالص مسکونی شهر با سرانه‌ی طرح جامع	-	۷۳
۵	مساحت مسکونی پیشنهادی با سرانه‌ی مسکونی و ذخیره شهری	۹۶۲/۸	-
۶	تراکم خالص مسکونی شهر با سرانه‌ی پیشنهادی کلی طرح جامع	-	۵۲/۹۷
۷	تراکم ناخالص جمعیتی	-	۳۰/۱

منبع: نگارندگان و خلاصه وضعیت طرح جامع شهر لامرد، ۱۳۹۸

بیش‌ترین کاربری محدوده شهر لامرد به سه کاربری اراضی بایر، شبکه معابر و سطوح مسکونی اختصاص یافته است و اراضی متعارف شهری ۷۰۵/۸۸ هکتار ۷۲/۴ درصد از مساحت شهر تشکیل داده است. سطح کل معابر ۲۸۲/۶ هکتار است که حدود ۲۹ درصد از کل سطوح شهر در بر گرفته است و سرانه معابر برابر با ۹۶/۲ متر مربع می باشد و سطح کل اراضی بایر ۳۱۱/۲ هکتار است که سرانه آن ۱۰۵/۹ متر مربع و نسبت آن به کل اراضی شهر ۳۱/۸۲ درصد است، همچنین میزان کاربری‌های غیر شهری برابر با ۲۷۲ هکتار و ۲۷/۵ درصد می باشد. سرانه مسکونی در شهر لامرد برای نفر برابر با ۱۲۰ متر مربع (متوسط سرانه ۱۶۷/۵ متر مربع) می باشد. جمعیت شهر با فرض تحقق پذیری بهره‌برداری از منابع نفت و گاز در شهرستان‌های مهر و لامرد (صنایع انرژی بر-آلومنیوم) به وسعت ۸۵۰۰ هکتار و شهرک صنعتی انرژی بر به وسعت ۱۱۰۰ هکتار) تا افق ۱۴۰۵ برابر با ۶۱۰۰۰ نفر پیش بینی شده است. متوسط سرانه مسکونی شهر در سال ۱۳۹۵ برابر با ۱۶۷/۵ متر مربع استاندارد که متوسط سرانه مسکونی کشور برابر با ۲۰ تا ۵۰ متر مربع می باشد، که بیان گر نحوه ساخت فضاهای مسکونی گسترده و باز (بزرگ) بر مبنای خواست اجتماعی- زیستی مردم بر مبنای شرایط اقلیمی و اقتصادی می باشد. نظام برنامه‌ریزی کالبدی و سازمان فضایی شهر در یکپارچه‌سازی ساختار شهر با مشکلات فراوانی از جهت رعایت استانداردهای متعارف روبرو شود. دو محله ترپه‌ای و خافی شهر لامرد کم‌ترین تراکم و بیشترین مهاجر فرستی در بین محلات شهر دارد و در ساختار فضایی شهر به‌عنوان لکه‌های سرد توسعه‌ای با توجه به فاصله‌ی فیزیکی با ساختار کالبدی شهر یاد می‌گردد.

تحلیل پراکنده‌رویی شهر لامرد

شهر لامرد یکی از شهرهایی است که با گسترش پراکنده فضایی محلات شهری روبرو است؛ در این شهر مجموعه‌ای از عوامل و دلایل نظیر موقعیت دشتی شهر، الگوی شکل‌گیری و تعریف شهر بر مبنای اتصال و پیوند ۳۶ روستای پراکنده و منفصل به‌عنوان یک شهر، حس پیوند اجتماعی و سکونت‌گزینی درون محله‌ای، افزایش طبیعی جمعیت، سیاست-گذاری‌های کلان توسعه‌ای جاذب جمعیت، رونق فعالیت‌های صنعتی در جنوب ایران، مشارکت مردم در امور خیریه و سرمایه‌گذاری‌های عمرانی و مهاجرت بیش‌تر مردم منطقه به شهر باعث شکل‌گیری پراکنده‌رویی فضایی-مکانی شهر شده است.

شخصیت شهر از هسته‌های شهر شکل می‌گیرد (کیانی و همکاران، ۱۳۹۴، ۳۸۶). توسعه و ایجاد هسته‌های مختلف (قطعات منفرد و مجزا) مبتنی بر توسعه‌ی تدریجی و مداوم با تراکم پایین و توسعه‌ی شطرنجی دو دهه اخیر (شهرک هجرت، شهرک جهاد، سایپا و شهرک ایثار) و گسترش ساخت فضایی پراکنده شهر منجر به توسعه‌ی فیزیکی ناموزون شهر (کاربری زمین) شده است. توسعه شهری در بافت جدید شهر لامرد (تفکیکی‌های بزرگ) به صورت شکل شطرنجی

تحلیل ساختار و توسعه‌ی فضایی-کالبدی... / کیانی، سالاری سردری

بر اساس فرم شهر ماشینی Auto city بوده و مشکل اساسی این نوع ساخت شهر ایجاد تقاطع در شبکه ارتباطی شهر می‌باشد. رشد پراکنده اخیر شهر مبنی بر هسته و پیرامون محلات موجب شکل‌گیری ساختاری نامتجانس با استخوان‌بندی و بافت اصلی شهر بر اساس مسیرهای خطی-ارتباطی اصلی شهر لامرد یعنی بلوار معلم، بلوار شهید مطهری و بلوار غدیر شده است. بر این اساس در وضعیت هسته مرکزی محلات با بافت ارگانیک (بافت درشت: نوع ساختمان‌های قدیمی خشت و گلی و با بُعد خانوار بالا) و ساختار نیمه‌شطرنجی و فاصله بین محلات نیز به صورت نیمه خطی-خوشه‌ای (انشعابی) می‌باشد و وضعیت کلی توسعه فضایی شهر ترکیبی از الگوهای فرم‌های فضایی پراکنده‌روبی مبتنی بر (A) الگوی خطی و نواری در امتداد جاده‌های اصلی (بلوار غدیر، بلوار شهید مطهری، بلوار معلم، بلوار شهید نعمی)، (B) الگوی توسعه قورباغه‌ای یا لکه‌ای / الگوی ناپیوسته پرشی (محلات خافی، ترپه‌ای، سورغال، احمدآباد، بید) (C) توسعه کم تراکم (محلات محمد کمالی، قطب الدین، کریم آباد، محمدشریفی) می‌باشد.

اقدامات توسعه‌ای جدید شهر لامرد در دو وضعیت تفکیکی‌های اراضی بزرگ ساخته نشده شهری در بین محلات و عدم موافقت با الحاقات حریم شهر به محدوده شهر در طرح جامع شهر و همچنین رونق ساخت‌وساز مسکونی و تجاری، فضاسازی‌های خدماتی مدیریت شهری (پارک و فضاهای ورزشی، درمانی، مذهبی و ...) موجب اتصال بین محله‌ای و در راستای حذف پراکنده‌روبی شهری می‌باشد. فاصله بین شرقی‌ترین محله (چاه قائدی) تا غربی‌ترین محله شهر بالغ بر ۱۲ کیلومتر با فضاهای خالی زیاد بین محله‌ای می‌باشد.

با در نظر گرفتن جوان بودن و مهاجرپذیری شهر لامرد (جمعیت و توسعه‌ی شهر) و فرصت‌های توسعه اقتصادی-صنعتی منطقه و رشد اقتصادی شهر و همچنین شکل خطی و شبکه ارتباطی طولی و پراکندگی محلات و توسعه پراکنده و منفصل محلات شهری و بررسی وضع موجود شهر بیان‌گر این نکات می‌باشد: افزایش هزینه‌های خدمات رسانی، عدم دسترسی برابر و برخورداری محلات از خدمات و امکانات شهر و عدم رضایت اجتماعی می‌باشد. از جمله نتایج گسترش و توسعه‌ی شهر شناسایی حوزه‌های عمل توسعه درون‌زای در شهر لامرد با استفاده از داده‌های کاربری اراضی شهر مطابق طرح تفصیلی و جامع؛ شهر از دهه ۱۳۴۵ تا زمان حاضر تغییرات فضایی-کالبدی وسیعی داشته است که منجر به شکل‌گیری الگوی منفصل و پراکنده در شهر شده است. همچنین بافت‌هایی که جهت توسعه‌ی درون‌زای شهر شناسایی شد، شامل بافت پراکنده فرسوده مصوب، بافت فرسوده غیر مصوب و اراضی موقوفه (آب انبار) بوده که به ترتیب دارای مساحت ۵۰؛ ۶۰، هکتار و اراضی بایر بین محله‌ای می‌باشد.

شکل ۶. فضای خالی بین محلات تراکمه، حسین آباد با کهوردان، عادل آباد، اکبرآباد (مرکز شهر) و فضای خالی بین محلات چاه علی، آبشولی با چاه حاج ابول (غرب شهر)

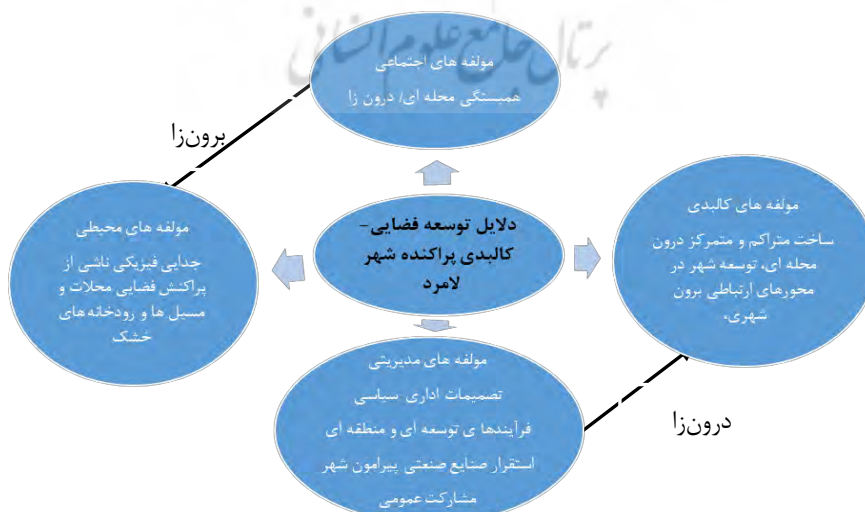

شکل ۷. فضای خالی بین محلات بیت العباس، کنارک با شهرک ولیعصر و قلعه ملا(شرق شهر) و فضای خالی بین محلات چاه رئیسی، چاه حاج ایول با کریم صادقی و کریم آباد

شهر لامرد مرکز ثقل عملکردی و اقتصادی منطقه جنوب فارس می‌باشد. در نظام اقتصادی شهر بخش خدمات دارای نقش غالب و مسلط است. ارزیابی امکانات رشد کالبدی و توسعه شهری، تعیین جهات حدود منطقی و مراحل توسعه شهر در آینده بدین گونه می‌باشد که تحلیل توسعه قابل انطباق با نیازهای آینده شهر لامرد و هدایت الگوی کنونی شهر به صورت کنترل رشد شهر از اطراف بوده و تاکید بر تداوم حفظ وضعیت کنونی محدوده خدماتی شهر (محدوده قانونی شهر) با هدف بالا بردن سطح کیفی خدمات رسانی می‌باشد. روند رشد و توسعه شهر در جهات غربی و شمالی با اولویت بالا، شرق با محدوده توسعه و در سمت جنوب با افزایش تراکم و ساخت در محدوده مصوب شهر تا محدودیت دسترسی به دامنه‌های کوه بین کننده تعیین مسیر - جهت و شیوه‌ی توسعه‌ی آینده‌ی شهر می‌باشد.

بررسی روند تحولات کالبدی - فضایی شهر و تحلیل اثرات گسترش افقی شهر

با افزایش سریع جمعیت در مناطق صنعتی جنوب ایران و جمعیت پذیری شهر لامرد در دهه‌ی ۷۰ و ۸۰ و تمرکز آن در بخش‌های میانی شهر و همچنین رویکرد توسعه محله‌ای به صورت محله گستره (اوایل دهه ۹۰) توسعه فیزیکی شهر با سرعت بالایی صورت گرفته که با توجه به خواست و تقاضای اجتماعی، مبنی بر محله محوری بوده است. شهر لامرد واقع در جنوب استان فارس، به دلیل دارا بودن اغلب ویژگی‌های پدیده پراکنده‌رویی شهری، تحت تأثیر پیامدهای این پدیده قرار دارد. به گونه‌ای که تراکم اندک جمعیت، شکل نامنظم و بی‌قاعده شهر، محلات پراکنده، ضعف در دسترسی به خدمات عمومی، وجود مسکن تک خانواری زیاد، نبود کاربری ترکیبی و مواردی از این دست، سبب از بین رفتن منابع طبیعی شهر و افزایش هزینه‌های شهروندان گردیده است.

شکل ۸. دلایل توسعه فضایی - کالبدی پراکنده شهر لامرد منبع: (نگارندگان، ۱۳۹۹).

تحلیل ساختار و توسعه‌ی فضای-کالبدی... / کیانی، سالاری سردری

شهر لامرد دارای پراکنده‌رویی و گسیختگی کالبدی است که الگوی غالب پخشایش فضایی شهر از نوع الگوی تصادفی و هسته محله‌ای می‌باشد. سیاست شهرسازی در شهر لامرد بر مبنای کنترل گسترش بی‌رویه کالبدی شهر و رفع افت کیفی محیط شهر به‌ویژه در محلات حاشیه‌ای و حرکت در مسیر پایداری شهر می‌باشد. وجود تعامل منطقی بین میزان جمعیت، پتانسیل‌های کالبدی رشد شهر و نحوه‌ی پاسخ‌گویی به نیازهای مخاطبان، چگونگی اندازه، ساختار (فرم) و شکل شهر، از جمله موضوعات مرتبط با تحلیل وضعیت ساختار توسعه شهر و اثرات آن می‌باشد. متغیرها مورد بررسی در شهر لامرد در پنج عامل تراکم (محلات و هسته‌ی اولیه و مرکزی محلات)، دسترسی (قابلیت دسترسی پایین در بخش درونی محلات و بین محلات/پراکنش محلات و فضای خالی بین محله‌ای)، مرکزیت (درون محله‌ای، مساجد و حسینیه‌ها و آب انبارها) و اختلاط کاربری (تجاری-اداری در محلات بخش مرکزی شهر تراکمه، تلخندق و لامرد) انسجام اجتماعی مورد بررسی قرار گرفته‌اند. مولفه‌های اجتماعی مؤثر در توسعه‌ی فضایی پراکنده شهر لامرد بیانگر انسجام و مشارکت بیشتری داشته باشند توسعه متراکم‌تر و بهتری داشته‌اند (محله سورغال) و شهرک‌ها انسجام اجتماعی کمتر و پایداری کالبدی به تبع پایداری اجتماعی کمتر می‌باشد.

شکل و نوع گسترش شهر لامرد (فرم شهر) به صورت پراکنده می‌باشد و متغیرهای گسترش شهر مانند: تراکم، دسترسی، شاخص‌های فاصله از مرکز شهر، نرخ فضای باز و ... مورد بررسی قرار گرفته شده و رشد کالبدی شهر ناشی از رشد جمعیت و ناشی از عدم کنترل کالبدی شهر و هم‌چنین مهاجرت‌های روستایی و مهاجرت‌های سازمان یافته نیروهای کاری تاثیر قاطع بر رشد کالبدی این شهر داشته است. لزوم تامین خدمات متناسب با عملکرد منطقه‌ای شهر، و افزایش قیمت زمین و مسکن از علل تاثیرگذار بر گسترش کالبدی شهر بوده است.

شکل ۹. اثرات توسعه فضایی-کالبدی پراکنده‌رویی شهری (نگارندگان، ۱۳۹۹).

یافته‌های پژوهش، نشان می‌دهد که الگوی پیشنهادی توسعه شهر در آینده به شکل نیمه‌متمرکز با تراکم متوسط برای کل شهر می‌باشد. سازمان فضایی شهر لامرد به صورت محله‌بندی در فضایی دشتی و غیر منسجم و به حالت هسته محله‌ای روستایی گسترش یافته که گرفتار ساختاری متخلخل و ناموزون (ناپیوسته و پراکنده) می‌باشد. چنین شکلی از توسعه الگویی از شهر بیمار به شمار می‌آید که انسجام فضایی و کالبدی درون محله‌ای و میان محله‌ای خود از دست داده است.

نتیجه گیری

رشد و گسترش کالبدی شهر فرآیندی است که بر تمام نظامات و ساختارهای شهر به طور مستقیم یا غیرمستقیم تاثیر می‌گذارد. الگوی پراکنده‌رویی یکی از اشکال رشد شهر است، که بر اثر عوامل متعددی چون ضعف برنامه‌های مدیریت رشد شهری و فقدان قوانین واحد و جامع در مورد نظارت و کنترل رشد شهری، موجب دست‌اندازی به فضاهای باز پیرامون، زمین‌های کشاورزی و روستایی می‌گردد و زمینه پراکنده‌رویی را ایجاد می‌نماید. توسعه افقی شهر به شکل پراکنده‌رویی پدیده‌ای است که به‌عنوان یکی از مسائل اصلی نیمه دوم قرن بیستم مورد توجه بسیاری از کشورها قرار گرفته است. پراکنده‌رویی شهری از جمله چالش‌های سیاست‌گذاری فضایی است که به‌صورت گسترش پراکنده و کم تراکم و به‌دوراز مراکز شهری و عموماً با عدم اختلاط کاربری نمایان می‌شود که موجب اتلاف منابع و آسیب‌رسانی به محیط‌زیست می‌گردد. شهرهای پراکنده به جای توسعه متمرکز به عنوان اشکال ناپایدار توسعه شهری شناخته می‌شوند. چنین شهرهایی با تراکم کم، عدم تنوع کاربری اراضی، دسترسی و حمل و نقل شخصی مشخص می‌شوند. در دهه‌های اخیر، توسعه فشرده شهری و شهرهای هوشمند به عنوان پایدارترین شکل شهری در تلاش برای محافظت از محیط طبیعی مطرح شده است. با در نظر گرفتن ناحیه‌ی جغرافیایی وسیع و گسترده جنوب فارس، دوری از مراکز استانی، توسعه نامتوازن منطقه‌ای، تنوع فرهنگی و عدم همگرایی فرهنگی در مرزهای خدماتی، بهره‌گیری از ظرفیت‌ها و فرصت‌های پنهان محیطی در ابعاد مختلف و جلوگیری از رشد نامتوازن عرصه جغرافیایی کشور ضرورت تمرکزگرایی در الگوی توسعه شهری در سطح جغرافیایی-مکانی نمایان می‌سازد.

در مدل توسعه منطقه‌ای جنوب فارس، شرق بوشهر و غرب هرمزگان شهر شاخص و در واقع "نخست شهری" با ضریب جذب و کشش پذیری بالای جمعیت، سرمایه و خدمات دهی وجود ندارد و با توجه به تغییرات صنعتی- جمعیتی در جنوب ایران نیاز به تقویت شهرهای کوچک در راستای تعادل منطقه‌ای و تمرکززدایی می‌باشد. عدم تبیین مدل و الگوی توسعه جغرافیایی، فرهنگی و اجتماعی در مناطق و هم‌چنین با توجه به ضریب جذب و کشش‌پذیری بالای جمعیت، سرمایه و خدمات خاص مرتبط به جمعیت مهاجر روند برنامه‌ریزی برای خدمات‌دهی منطقه‌ای و تعریف نخست شهری صورت نگرفته است و مسافت دسترسی به مراکز خدمات دهی اصلی در سه محور شهرهای بوشهر/ شیراز و بندرعباس بسیار بالا می‌باشد. تأثیر نافذ و عظیم سرمایه‌گذاری دولتی هم‌پای حمایت و هدایت در مجموعه‌های صنعتی در ایجاد شهر نخست و بزرگ در یک منطقه و کمک به فرآیند توسعه منطقه‌ای جنوب کشور غیر قابل انکار می‌باشد. عدم توازن و تعادل در حوزه فعالیت‌ها، جمعیت، منابع و امکانات، عدم استفاده از ظرفیت‌ها و توان‌های منطقه و شکاف جغرافیایی و اقتصادی با نگرش سیستمی ضروری می‌باشد. لامرد شهری است که به جریان‌سازی توسعه و پیش‌گامی در اعتبار بخشی عملکردهای برتر همچون انرژی‌های نو و صنایع گازی در نقش حلقه رابط بین سواحل و بنادر جنوبی و فلات مرکزی ایران به ایفای نقش می‌پردازد.

داشتن باورهای عمیق انسان دوستی به همراه انگیزه‌های منطقه‌ای باعث شده است تا گسترش شهر لامرد متأثر از مشارکت فعالانه مردمی در بخش‌های مختلف صورت پذیرد و علی‌رغم سابقه نه‌چندان طولانی شهرنشینی، به عنوان یکی از مراکز فعال شهری در استان فارس عمل نماید. ساخت ۴۵۴۴۰۴ متر مربع انواع فضاهای شهری، نشان از مشارکت فعالانه مردمی در روند گسترش کالبدی و تامین نیازمندی‌های عمومی و زیربنایی این شهر دارد. هویت و پیشینه اجتماعی-تاریخی شهر جریان‌ساز توسعه و پیش‌گام در اعتباربخشی عملکردهای برتر چون صنایع گازی و انرژی‌های نو و نقش رابط بین سواحل خلیج فارس و محدوده‌ی اولیه داخلی فلات ایران دارد.

تحلیل ساختار پراکنده شهر بیان‌گر الگوی گسترش کالبدی کم تراکم شهر، وابستگی به وسیله‌ی نقلیه‌ی شخصی و ترویج توسعه محلات پراکنده شهر، تفرق کاربری اراضی و با عدم مصرف زمین‌های خالی بین‌محله‌ای می‌باشد که پدیده‌ی پراکنده‌رویی شهر افزایش می‌دهد. هم‌چنین عدم اختلاط کاربری‌ها در محلات حاشیه‌ای و عدم ارتباط میان توسعه

یافتگی محلات و ساختار کالبدی محلات از مشکلات اصلی بافت و ساختار فضایی محلات می‌باشد. بر این اساس میزان پراکندگی و گستردگی کالبدی - فضایی ساختار شهر لامرد از منظر توسعه پایدار شهری قابل قبول نمی‌باشد. ساختار فضایی شهر لامرد به صورت گسترده و پراکنده بر اساس ساختار محیطی اولیه‌ی اجتماعی و توسعه‌ی کالبدی بر اساس شبکه ارتباطی (برنامه‌ریزی نشده) توسعه شهری ایجاد شده است. تحلیل اثرات رشد پراکنده بر زیست‌پذیری محلات شهری مؤثر می‌باشد و نوع توسعه و الگوی رشد شهر لامرد پراکنده و انشعاب خوشه‌ای - قورباغه‌ای می‌باشد. تحلیل فضایی اثرات ساختار فیزیکی - کالبدی توسعه خطی پراکنده و منفصل شهر لامرد با در نظر گرفتن عوامل اصلی رشد پراکنده و اسپرال شهر با توجه به رشد اقتصادی شهر و فرصت‌های مؤثر، جداگزینی ساختاری مبتنی بر شرایط محیط طبیعی/ساختاری و اجتماعی، سیاست‌گذاری‌ها توسعه و افتراق فضایی-مکانی محلات می‌باشد. ظرفیت‌های توسعه-ای و ظرفیت‌های پشتیبانی انرژی و صنعت به‌عنوان قطب رشد منطقه‌ای با میزان توسعه کالبدی - فضایی ارتباط دارد. تحلیل میزان مساحت شهر بر مبنای مترایز محدوددهی و حریم شهر از سال ۱۳۸۰ تا ۱۳۹۵ دو برابر شده و جهت توسعه به صورت افقی و الگوی آن منفصل، خطی و خوشه‌ای و شکل گسترش پراکنده می‌باشد. متغیرهای گسترش شهر مانند: تراکم، دسترسی، شاخص‌های فاصله از مرکز شهر، نرخ فضای باز و ... مورد بررسی قرار گرفته شده است. رشد کالبدی شهر ناشی از رشد جمعیت و ناشی از عدم کنترل کالبدی شهر و هم‌چنین مهاجرت‌های روستایی و مهاجرت‌های سازمان یافته نیروهای کاری تاثیر قاطع بر رشد کالبدی این شهر داشته است.

توسعه‌ی مجدد در هسته مرکزی محلات شهر، استعداد رشد هدفمند پیرامون محلات و سمت خروجی‌های شهر به ویژه کاربری صنعتی در مسیر دسترسی به صنایع انرژی بر (شمال شهر)، فضای سبز در جنوب غربی شهر و رشد با استعداد محدود در شرق شهر توسعه درون‌زا و رشد از درون (یکپارچه‌سازی فعالیت‌های درون شهری، ترکیب کاربری‌ها و توزیع مناسب آن‌ها) وسیله‌ای برای تحقق رشد هوشمند شهر و رسیدن به شکلی پایدار از کالبد شهر (پایداری فرم فضایی شهر) است. رشد هوشمند در توسعه کالبدی، بر توسعه به سمت ظرفیت‌های داخل شهر و حفظ سرمایه‌های طبیعی پیرامون تأکید می‌کند. با توجه به روند مهاجرپذیری شهر و رشد ساخت و ساز در سال‌های اخیر؛ شهر نیازمند بهبود شبکه‌ی معابر، تقویت محورهای پیاده و افزایش تراکم ساختمانی می‌باشد دخالت کالبدی در بازگشایی معابر درون بافتی محلات و دخالت ساختاری در مسیر اتصال بین محلات و تفکیک سلول‌های خالی بین محلات شهر لامرد سه نیاز و هدف پیش‌رو در توسعه شهر می‌باشد و سلول‌های خالی بزرگ در سطح شهر (لکه‌های ساختاری) با توجه به افتراق فضایی محلات در هدف‌گذاری توسعه شهر پایدار اثرگذار می‌باشد.

- توسعه‌ی توأمان اراضی بخش دولتی و خصوصی به منظور بهره‌مندی ساکنان از منافع توسعه شهر و از سوی جلوگیری از دلالی و افزایش غیر واقعی قیمت زمین (رشد کنترل شده و رشد هدفمند در استفاده از اراضی شهری).
- کمک به یکپارچگی شکل کالبدی شهر و استفاده از فرصت برنامه‌ریزی توسعه پایدار و بهینه شهر با توجه به وجود اراضی بایر فراوان در بین محلات شهر

حفظ فضاهای باز (ذخیره) جهت ایجاد فعالیت‌های خدماتی، اداری و فضای سبز.

تمرکز فعالیت‌های تجاری و خدماتی در مرکز شهر.

پراکنش مناسب فعالیت‌ها و خدمات شهر در سطح نواحی سه‌گانه شهر.

منابع

- احدنژاد روشتی، محسن، طهماسبی مقدم، حسین، شامی، فاطمه و محرمی، سعید (۱۳۹۷). تبیین فضایی پراکنده‌رویی شهری (مطالعه موردی: شهر قائم شهر). دو فصلنامه جغرافیای اجتماعی شهری، ۶ (۱). ۱۳-۱.
- پریزادی، طاهر و صالحی، عبدالله (۱۳۹۶). تحلیل فضایی عوامل موثر بر ناپایداری الگوی توسعه شهری (مطالعه موردی: شهر بانه)، مجله آمایش جغرافیایی فضا، دانشگاه گلستان، شماره ۲۶.
- ربانی ابوالفضلی، غزاله، شفقی، سیروس و رهنما، محمدرحیم (۱۳۹۷). ارزیابی پراکنده‌رویی شهری با استفاده از مدل‌های برنامه‌ریزی فضایی در مشهد، فصلنامه تحقیقات جغرافیایی، سال سی و سوم، شماره دوم ۲، شماره پیاپی ۱۲۹.
- سالاری سردری، فرضعلی و محمودی، علی (۱۳۹۶). بررسی تاثیر هدفمندسازی یارانه ها بر عملکرد مالی شهرداری‌ها (مطالعه موردی شهرداری‌های جنوب استان فارس)، فصلنامه مدیریت شهری نوین، شهرداری شیراز/ معاونت برنامه‌ریزی و توسعه سرمایه انسانی، شماره ۱۹ سال پنجم، صص ۳۱-۵۵.
- سالاری سردری، فرضعلی، عبدالهی پور حقیقی، ابوالفضل و بوستانی، علیرضا (۱۳۸۹). رویکرد تحلیلی بر توسعه پایدار شهر لامرد با استفاده از تکنیک SWOT همایش مهندسی عمران و توسعه پایدار، دانشگاه آزاد اسلامی استهبان، www.estahbanccce.ir
- سالاری سردری، فرضعلی؛ حیدری مقدم، مصطفی؛ سبحانی، نوبخت و عارفی، اعظم (۱۳۹۳). بررسی مؤلفه‌های کیفیت زندگی در فضاهای شهری (مطالعه موردی: شهر لامرد). دو فصلنامه تخصصی منظر و طراحی شهری - پژوهش‌های منظر شهر، سال اول، شماره دوم، پاییز و زمستان.
- سالاریان، فردیس و دادش‌پور، هاشم (۱۳۹۷). سنخ‌شناسی الگوهای فضایی پراکنده‌رویی در شهر منطقه‌ها مطالعه موردی: شهر منطقه مرکزی مازندران، فصلنامه مطالعات شهری، شماره ۲۷.
- سلیمانی، علیرضا، آهار، حسن و قیصری، حدیثه (۱۳۹۳). تحلیل اثرات گسترش افقی شهر بر سرمایه‌های اجتماعی مورد شناسی: شهر مراغه، جغرافیا و آمایش شهری - منطقه‌ای، شماره ۱۳.
- سلیمانی، محمد، موحد، علی، زنگانه، احمد، صحراییان، زهرا (۱۳۹۶). شناخت و ارزیابی میزان پراکنده‌رویی شهری بر اساس مدل تحلیل عاملی (مطالعه موردی: محلات شهر شیراز)، فصلنامه پژوهش و برنامه‌ریزی شهری، شماره ۸- 1-30، صص ۱۸.
- سلیمانی، محمد، موحد، علی، زنگانه، احمد و صحراییان، زهرا (۱۳۹۶). شناخت و ارزیابی میزان پراکنده‌رویی شهری بر اساس مدل تحلیل عاملی (مطالعه موردی: محلات شهر شیراز)، فصلنامه پژوهش و برنامه‌ریزی شهری، شماره ۳۰.
- سیف‌الدینی، فرانک و ابوطالب قنایی (۱۳۸۸). فرهنگ واژگان برنامه‌ریزی شهری و منطقه‌ای، آییژ، چاپ دوم، تهران، صص ۱-۴۵۴.
- کمانرودی کجوری، موسی، زنگانه، احمد و قلی‌نیا، صادق (۱۳۹۸). پراکنده‌رویی شهر بابل و تغییر نقش اقتصادی روستاهای پیرامون، فصلنامه فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی، سال هشتم، شماره چهارم، پیاپی ۳۰.
- محمدی، زهرا؛ نجفی کانی، علی اکبر و قانقرمه، عبدالعظیم (۱۳۹۵). بررسی توسعه کالبدی- فضایی شهرهای ساحلی با تأکید بر توسعه پایدار مطالعه موردی: شهر بندر ترکمن، فصلنامه آمایش جغرافیایی فضا، دانشگاه گلستان، سال ششم، شماره نوزدهم.
- مرکز آمار ایران، سرشماری عمومی نفوس و مسکن، شهرستان لامرد، ۱۳۸۵-۱۳۶۵.
- مستوفی، رضا، عرفان منش، طاهره، صابری، امیر و اکبری، محمدرضا (۱۳۹۴). بررسی عوامل تأثیرگذار بر بهسازی و نوسازی بافت‌های فرسوده - تاریخی (مطالعه موردی: شهر لامرد)، فصلنامه برنامه‌ریزی و توسعه شهری منطقه‌ای، دوره ۱، شماره ۲، زمستان ۱۳۹۴، صص ۳۱-۵۵.

تحلیل ساختار و توسعه‌ی فضایی-کالبدی... / کیانی، سالاری سردری

مشکینی، ابوالفضل؛ مولائی قلیچی، محمد و خاوریان گرمسیر امیررضا (۱۳۹۵)، روندهای پراکنده‌رویی شهری و برنامه-ریزی توسعه فضایی پایدار (مطالعه موردی: منطقه ۲ تهران)، فصلنامه معماری و شهرسازی پایدار، دوره ۴، شماره ۲، صص ۴۳ - ۵۴.

مهندسین مشاوره معماری و شهرسازی آمود (۱۳۹۹)، خلاصه وضعیت طرح بازنگری طرح توسعه و عمران (جامع) شهر لامرد.

مهمیمی، امیرمهمیم، فدایی قطبی، مریم، اسماعیلی، علی و غضنفرپور، حسین (۱۳۹۸). تحلیل پراکنده‌رویی شهر کرمان با استفاده از داده‌های سنجش از دور، دوفصلنامه جغرافیای اجتماعی شهری، شماره ۶، صص ۱۵۷-۱۳۹.

ندایی طوسی، سحر و باقری، باقر (۱۳۹۶)، تبیین پدیده پراکنده‌رویی در منطقه‌های کلان‌شهری، مورد پژوهی: منطقه کلان شهری شیراز، جغرافیا و توسعه، دوره ۱۵، شماره ۴۷، صص ۱۸۵-۲۱۱.

نظریان، اصغر (۱۳۸۹)، پویایی نظام شهری ایران. تهران: انتشارات مبتکران، چاپ ۲، صص ۳۱۲.

Bhatta, B. (2009). Analysis of urban growth pattern using remote sensing and GIS: A case study of Kolkata, India. *International Journal of Remote Sensing*, 30, 4733-4764.

Fasihi, Habibollah & Parizadi, Taher. (2020). Analysis of spatial equity and access to urban parks in Ilam, Iran. *Journal of environmental management*. 260. 110122. 10.1016/j.jenvman.2020.110122.

Frenkel, A., Ashkenazi, M., (2008). The integrated sprawl index: measuring the landscape in Israeli: *Ann Reg Sci*. 42: 99-121.

Krehl, Angelika (2015). Urban spatial structure: an interaction between employment and built-up volumes, *Regional Studies, Regional Science*, Vol. 2, No. 1, 290-308, <http://dx.doi.org/10.1080/21681376.2015.1034293>.

Lv Yongqiang and sun Tieshan (2020). Employment centers and polycentric spatial development in Chinese cities: A multi-scale analysis, *Cities*, Volume 99, April 2020, 102617.

Meng Liting, Sun Yan and Zhao Shuqing (2020). Comparing the spatial and temporal dynamics of urban expansion in Guangzhou and Shenzhen from 1975 to 2015: A case study of pioneer cities in China's rapid urbanization, *Land Use Policy*, Volume 97, September 2020, 104753.

Mossay, Pascal & PICARD, P. (2019). Spatial segregation and urban structure. *Journal of Regional Science*. 59. 10.1111/jors.12442.

Nechyba, T.J., Walsh, R.P (2004). Urban sprawl. *Journal of economic perspectives*, 18(4), 177-200.

Pallagst, K. (2017). *Growth management in the US: Between theory and practice*. Routledge.

Salvati, Luca & Venanzoni, Giuseppe & Serra, Pere & Carlucci, Margherita. (2016). Scattered or polycentric? Untangling urban growth in three southern European metropolitan regions through exploratory spatial data analysis. *The Annals of Regional Science*. 57. 10.1007/s00168-016-0758-5.

Shawabkeh Rami Al, Bagaen Samer, Al_Fugara A'Kif and Hijazi Huda (2019). The role of land use change in developing city spatial models in Jordan: The case of the Irbid master plan (1970-2017), *Alexandria Engineering Journal*, Volume 58, Issue 3, September 2019, Pages 861-875